

CHARLOTTE HIGGINS

MITURILE
GRECEȘTI

REPOVESTIRE
DIN PERSPECTIVĂ FEMININĂ

CU ILUSTRĂȚII DE CHRIS OFILI

Traducere din limba engleză de

ANDREEA CĂLIN

ORION

„Da! Minuni sunt multe, povești
De oameni cumva iscate
Ce cu adevărul păcălesc,
Abil țesute la războiul minciunilor.“

PINDAR

Odă olimpiană I, 28-32

O OBSERVAȚIE DESPRE NUME

Unele personaje din miturile grecești le sunt cunoscute cititorilor prin intermediul variantelor latinizate și anglicizate ale numelor lor; o transcriere strictă a lor din greacă poate să pară teribil de nefamiliară. Am optat pentru forma care mi s-a părut cea mai naturală, în detrimentul consecvenței. Când sursa principală a unei povești este literatura latină, i-am dat zeului relevant numele din greacă – Atena în loc de Minerva, Zeus în loc de Jupiter etc.*

* Pentru această traducere, toate numele au fost luate din Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de Emanuela Stoleriu, Dragoș Cojocaru și Dana Zămosteanu, Editura Polirom, București, 2003 (n. tr.).

INTRODUCERE

Printre cărțile la care țineam cel mai mult în copilărie se afla un volum cu miturile grecești. Fratele meu mai mare, pe atunci un nedormit medic rezident, mi l-a cumpărat dintr-o librărie cu aspect de labirint din apropierea apartamentului său din Londra. Librăria nu mai există, din păcate, dar am încă *Children of the Gods* [„Copiii zeilor^{ca}”] de Kenneth McLeish, cu ilustrații de Elisabeth Frink. Mi-a infiltrat toată imaginația de copil și a fost unul dintre lucrurile care m-au făcut să-i studiez pe clasici și să devin scriitoare.

Poate că de vină au fost acele imagini, acele desene în creion care m-au impresionat cel mai tare: Artemis cu trupul ei suplu și athletic, Hades, impenetrabilul rege al morților, măreț și înspăimântător în carul său, cu ochii umbriți de coiful întunecat. Bineînțeles că și poveștile erau minunate, ciudate și sălbatice, pline de vrăjitoare puternice, zei imprevizibili și ucigași mânuitori de săbii. Erau și foarte intense: despre familii care se omoară între ele, sarcini imposibile stabilite de regi cruzi la suflet, iubiri care nu se sfârșesc bine, războaie și călătorii și pierderi cumplite. Erau pline de magie, de fapte care-și schimbă forma, de monștri, de

coborâri în tărâmul morților. Muritorii și nemuritorii trăiau în aceeași lume, ceea ce uneori era periculos, iar alteori, incitant.

Poveștile erau, desigur, fantastice. Totuși, frații chiar se luptă între ei. Oamenii spun adevărul, dar nu sunt crezuți. Războaiele îi distrug pe cei nevinovați. Îndrăgostiții sunt despărțiți. Părinții suportă durerea pierderii copiilor. Femeile sunt tratate cu violență de către bărbați. E posibil ca până și cei mai înțelepți oameni să nu vadă ce se întâmplă. Legea pământului poate să contrazică ceea ce știi că e corect. Boli misterioase distrug orașe. Inundații și incendii despart vieți. Pentru greci, cuvântul *mythos* însemna doar o poveste tradițională. În secolul XXI, am lăsat de mult în urmă contextul politic și religios în care au circulat la început poveștile –, dar forța acestora se păstrează. Miturile grecești sunt în continuare relevante pentru noi, deoarece scot la iveală înseși extremele experienței umane: catastrofele neașteptate și inexplicabile, răsturnările radicale de situații, evenimentele aparent arbitrare care transformă vieți. Pe scurt, se ocupă de aspectele dure, esențiale, ale condiției umane.

Pentru vechii greci și romani, miturile erau pretutindeni. Poveștile erau pictate pe vasele din care oamenii mâncau și beau, erau cioplite pe frontoanele templelor în fața cărora aduceau sacrificii zeilor, erau materia primă a cântecelor pe care le intonau și a ritualurilor pe care le făceau. Miturile ofereau un limbaj cultural comun și o rețea tentaculară, în permanentă dezvoltare, de căi de înțelegere a esenței lumii, umanității și vieții divine.

Miturile explicau stelele. Vorbeau despre crearea plantelor și animalelor, a stâncilor și izvoarelor. Pluteau deasupra specificului local, explicând originea orașelor, a culturilor regionale și a familiilor. Consolidau obiceiuri și norme, oferind uneori o justificare narativă pentru obiceiuri opresive, îndreptate printre altele împotriva femeilor și a străinilor.

Pentru un popor răspândit pe tot cuprinsul bazinului mediteranean și al Mării Negre – cultura greacă depășea cu mult granițele actualului stat grec –, miturile mai ofereau și un sentiment comun de identitate culturală. Poveștile din cartea aceasta sunt inspirate din surse scrise de oameni nu doar din Grecia, ci și din ceea ce în zilele noastre numim Algeria, Libia, Egipt, Turcia și Italia. Lumea pe care o umpleau de povești se întindea din Grecia până în Georgia, din Spania până în Siria, din Afganistan până în Sudan.

Adesea, grecii erau sceptici cu privire la propriile lor mituri. Filozofii timpurii puneau la îndoială faptul că evenimentele descrise în poveștile vechi chiar s-au întâmplat. Dar până și Platon cel rațional inventa uneori legende ca să-și consolideze argumentele filozofice. De la el avem ideea orașului pierdut Atlantida, iar *Republica* lui se termină cu celebrul „mit al lui Er“, o poveste cutremurătoare și ciudată despre călătoria sufletelor omenești după moarte. Nimeni nu s-ar descurca fără mituri.

Când spunem „mituri grecești“, ne gândim la poveștile pe care le găsim în poeziile, piesele de teatru și proza vechilor greci și romani – o lume însuflețită și de o cultură vizuală extraordinară, care dăinuie încă și care include ceramică, sculptură și fresce. Miturile acestea descriu un trecut de mult pierdut, în care lumile nemuritorilor și ale oamenilor se suprapun și în care unii muritori extraordinari pot fi la un pas de a ajunge zei. Din acest corp de literatură vast, contradictoriu și extrem de complex provin poveștile din această carte.

Literatura grecească începe cu *Iliada* și *Odiseea*, poeme epice scrise undeva între finalul secolului al VIII-lea și secolul al VI-lea î.H., dar care se bazează pe o tradiție orală de sute de ani. Aceste opere, atribuite în mod tradițional lui Homer, spun povești din

timpul Războiului Troian și de după terminarea acestuia – variante, poate, ale unor conflicte vag amintite care au avut loc undeva între secolele al XIV-lea și al XII-lea î.H. Cam pe când au fost așternute pe hârtie poemele epice homerice, un scriitor din Beoția, pe nume Hesiod, a scris poemul *Teogonia*, care descrie originile zeilor și vieții umane.

Homer și Hesiod le-au oferit grecilor o bază pentru poveștile lor literare mitice. Dar ei au fost doar începutul. Miturile apar într-o varietate amețitoare de specii literare, ca în *Imnurile homerice*, de exemplu – cânturi dedicate diferiților zei greci, atribuite tradițional lui Homer, dar aproape sigur scrise mai târziu. Apoi mai sunt *Odele* lui Pindar, compuse la începutul secolului al V-lea î.H. ca poeme victorioase pentru câștigătorii întrecerilor panelenice religioase sportive; forța lor poetică se bazează pe povești mitice. Marii dramaturgi ai Atenei secolului al V-lea î.H. – Eschil, Sofocle și Euripide – au folosit aproape întotdeauna miturile ca materie primă. Ulterior, în marea cetate a culturii și studiului care a fost Alexandria, unul dintre orașele fondate de Alexandru cel Mare după cucerirea Egiptului în 332 î.H., Apollonios din Rodos a scris poemul epic *Argonauticele*, despre călătoria lui Iason în căutarea Lânii de Aur, iar Calimah și-a scris *Imnurile*, bazate și ele pe mituri.

Romanii au moștenit lumea miturilor grecești, absorbind-o și extinzând-o cu propriile narațiuni. Unele dintre poveștile pe care le spun aici sunt, în esență, mituri romane. *Eneida*, poemul epic al lui Vergiliu, la care lucra încă la momentul morții, în 19 î.H., i-a oferit Romei o întemeiere mitologică impresionantă: el a fost gândit atât ca omagiu adus poemelor homerice, cât și ca rival al acestora. *Metamorfozele*, scrise de contemporanul mult mai tânăr al lui Vergiliu, Ovidiu, au fost finalizate aproximativ douăzeci de ani

mai târziu. Poveștile mitice ies la iveală din acel poem într-o abundență aproape năucitoare; este cea mai impresionantă culegere antică de mituri clasice păstrată până în zilele noastre.

Din perioada greco-romană mai târzie, s-au păstrat „manuale“ de mituri, volume în proză, care pun la dispoziția cititorului un ghid cu cele mai importante povești. Cea mai bună și mai importantă dintre acestea, care se bazează pe multe surse timpurii, pierdute acum, este *Biblioteca* din secolul I sau II d.H., a unui autor devenit cunoscut, într-un mod ușor confuz, sub numele de Pseudo-Apolodor. (La un moment dat, opera i-a fost atribuită unui învățat din secolul al II-lea î.H. pe nume Apolodor din Atena, dar nu mai este considerată a lui, de unde și prefixul „Pseudo“.) Tot în greacă e scrisă *Dionysiaca*, subiectul acesteia fiind centrat pe aventurile și călătoriile zeului Dionysos. Este o operă complexă, barocă și, trebuie să recunosc, uneori epuizantă (de dimensiunea *Iliadei* și *Odiseei* luate la un loc), scrisă de Nonnos, care a trăit în orașul grecesc Panopolis din Egipt în secolul al V-lea d.H.

Poate să sune paradoxal, dar alte surse importante sunt acele povești care nu au dăinuit în întregime. Operele lui Homer făceau odinioară parte dintr-un „ciclu epic“ ce mai conținea, printre altele, și poeme lungi despre momente ale Războiului Troian care nu au fost descrise în *Iliada* și despre trecutul îndepărtat al Tebei. Acestea au ajuns până la noi doar ca rezumate, mențiuni în alte opere și fragmente scurte. În Atena secolelor al V-lea și al IV-lea î.H. s-au scris aproximativ o mie de piese de teatru de către nu mai puțin de optzeci de autori. Doar treizeci și două dintre ele au supraviețuit în totalitate. Cărturari cu răbdare și abilități detectivistice au reconstruit ce s-a putut din operele pierdute, pe baza fragmentelor din papirusuri vechi, descoperite în Egipt, punând cap la cap indicii copleșitoare despre o lume pierdută a poveștilor.

În Antichitate, nu a existat o versiune în totalitate canonică și oficială a „miturilor grecești“. Au existat cu siguranță variante dominante ale poveștilor. De exemplu, varianta poveștii Medeei scrisă de Euripide a devenit extrem de populară, iar scena ei finală – personajul principal maiestuos în carul său tras de dragoni – a fost pictată pe vase grecești. Dar poveștile grecilor aveau infinit de multe variante, proliferând la nesfârșit. Ar fi o sarcină imposibilă, sisifică, să strângem toate variantele lor cu ramificații nebu-nești într-un singur volum.

Diversitatea amețitoare a poveștilor reflectă geografia, politica și cultura lumii grecești – răspândită pe un uscat muntos, o coastă sinuoasă, sute de insule și țărmul vestic al Anatoliei de azi. Începând cu secolul al VIII-lea î.H., rute comerciale în continuă expansiune i-au făcut pe greci să se stabilească și în jurul Mării Negre și pe coastele Africii de Nord, în sudului Franței și în Spania. O aceeași zeitate a putut căpăta asocieri diferite și deveni subiectul unor povești diferite de la un oraș-stat la altul. (Orașul-stat, *polis*, era unitatea politică tipică lumii grecești. Cele peste o mie de *poleis* erau diferite cultural din multe puncte de vedere și se războiau adesea, atât în plan mitologic, cât și în realitate.)

Această diversitate efervescentă, contradictorie, se regăsește peste tot în literatura clasică. Aș îndrăzni să spun că neînțelegerile cu privire la detalii sunt unele dintre aspectele cele mai notabile ale poveștilor grecești despre zei și muritori; mitologia antică este plină de avertismente de genul „unii spun că așa s-a întâmplat, dar alții, în alte părți, spun că s-a întâmplat altceva“.

Existența acestei multitudini de posibilități le-a oferit mereu scriitorilor, din Antichitate și până acum, o libertate amețitoare. Schimbarea accentului într-o poveste mitică se poate realiza prin comprimarea anumitor detalii pentru a le putea extinde pe altele.

(Un tertip pe care dramaturgii îl foloseau adesea era să utilizeze un episod aparent minor din Homer drept sămânța din care să dezvolte apoi o întregă intrigă.) Acest lucru putea fi realizat prin selectarea unui anumit punct de vedere în relatarea poveștii, cum face Ovidiu în *Heroides*, o serie de poeme sub forma unor scrisori de la personaje feminine adresate eroilor mitici. Poveștile pot fi modificate fundamental: un dramaturg poate să scrie fără probleme o piesă în care Elena din Troia să nu ajungă, de fapt, niciodată la Troia. (Mă refer la *Elena* lui Euripide, în care grecii și troienii se războiesc pentru o dublură a Elenei făcută din nori, în timp ce femeia adevărată așteaptă terminarea războiului în Egipt; autorul a împrumutat ideea de la Stesichorus, poetul din secolul al VI-lea î.H.).

Pentru dramaturgii tragici din secolul al V-lea î.H., mitul mai oferea și o modalitate de a pune la îndoială politicile și societatea contemporane. Trilogia *Orestia* a lui Eschil se petrece târziu după sfârșitul Războiului Troian, dar oferă și un mit original – și ca atare un soi de legitimitate – pentru o nouă ordine democratică în Atena. *Troienele* și *Hecuba* ale lui Euripide se petrec, de asemenea, după înfrângerea Troiei, dar pot fi citite ca meditații pe marginea eșecurilor morale ale perioadei contemporane dramaturgului, deoarece Atena investea resurse și vieți omenești pentru a susține un conflict lung de treizeci de ani cu Sparta. Acesta este unul din motivele pentru care piesele mai sunt puse în scenă chiar și acum, cu relevanța și vitalitatea neafectate. Putem, de asemenea, folosi aceste povești din ținuturi îndepărtate și vremuri apuse așa cum le folosea Euripide odinioară – ca lentile prin care să vedem mai limpede vremurile pe care le trăim.

Din toate aceste motive, povestitorul modern nu va putea fi niciodată vreun fel de slujitor fidel al miturilor antice. Așa ceva

este imposibil. El este obligat să-și asume creativa sarcină de a respinge anumite linii narative în favoarea altora, de a scoate în evidență anumite aspecte în detrimentul altora. Trebuie să aleagă unde și spre cine să îndrepte lentila.

În culegerile de povești mitice realizate în secolele al XIX-lea și al XX-lea, mai ales în cele pentru copii, lentila era de obicei îndreptată spre figura eroului. Aceste personaje – Heracle, Perseu, Iason, Tezeu – erau adesea cooptate, subtil sau nu, pentru a oferi modele de virtute masculină pentru cititorii lor tineri. Personajele feminine erau adesea exilate în fundal, în roluri de fecioare neajutorate, monștri rapaci sau bătrâne groțești. Volumele scrise de Nathaniel Hawthorne, *A Wonder Book for Boys and Girls* și *Tanglewood Tales*, oferă excelente exemple pentru această tendință: Tezeul lui Hawthorne este un tip dârz, neînfricat în fața monștrilor; Ariadna sa este o fecioară prea virtuoasă ca să-și abandoneze familia; Medeea lui este redusă la rolul de mamă vitregă răzbunătoare și geloasă, o vrăjitoare malefică.

O complicație pentru cititor (și repovestitor) este dată de faptul că acel *heros* al literaturii grecești nu era deloc genul de persoană pe care o descriem prin cuvântul „erou“ folosit de moderni – militarul de carieră cu spirit de sacrificiu la care se gândea Hawthorne sau profesionistul care activează în prima linie a domeniului sănătății la care e posibil să ne gândim în zilele acestea. *Heros* din literatura greacă era un personaj extrem și tulburător, înrudit îndeaproape cu zeii. Ahile este, după standardele moderne, un criminal de război care necinstește cadavrul dușmanului, Heracle își ucide propria soție și copiii, Tezeu este un violator. O parte din îmblânzirea ciudățeniei și agresivității personajelor din literatura clasică a fost fără îndoială o consecință firească a repovestirii întâmplărilor sub forma basmelor pentru